

Čech mezi jinověrci aneb křesťanská propaganda pod rouškou smíření náboženství*

Blanka Zilynská

A CZECH AMONG THE HETERODOX OR CHRISTIAN PROPAGANDA UNDER THE GUISE OF RELIGIOUS RECONCILIATION

This paper deals with Nicholas of Cusa's attitude towards Islam. It summarizes the content of his texts *De pace fidei* and *Cribratio Alcorani*, referring to the latest publication output and conference undertakings on this subject. It also recalls the background to Cusa's attitudes and the similar views of his contemporaries (John of Segovia). It also refers to the figure of the Czech (*Bohemus*) among the debaters in *De pace fidei* and inquires into his role in this work.

KEYWORDS:

Islam; Koran; Bible; Nicholas of Cusa; Bohemia; 15th century

Křesťanská Evropa vnímala zrod islámu jako vlastní ohrožení a stavěla se k němu nepřátelsky. Představovala jej jako jednu z chybných odnoží křesťanství, jako herezi, kterou je třeba vykořenit. Boj proti němu eskaloval od konce 11. století, kdy nastal čas křížových výprav.¹ Objevily se však i jiné přístupy a vztah obou náboženských společenství se v průběhu staletí vyvíjel.

Blízkost obou monoteistických náboženství přivedla některé autory k jinému postupu, než byly jen dosavadní odsudky, kritiky a polemiky. Rodil se dialog, hledání styčných bodů mezi křesťanstvím, islámem a také judaismem. Jistým vrcholem této linie bylo na samém konci středověku dílo Mikuláše Kusánského, jemuž bych ráda věnovala na tomto místě pár poznámek, bez nároku na nějaké komplexnější postizení jeho přístupu k muslimům.² V jeho dvou dílech věnovaných usmí-

* Tato studie byla zpracována v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na univerzitě Karlově č. P12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách*.

- 1 Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce: obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002, s. 123; Jiří BEČKA — Miloš MENDEL, *Islám a české země*, Praha 1998, s. 12–39; celkový přehled vývoje vztahů a polemik Ludwig HAGEMANN, *Christentum contra Islam. Eine Geschichte gescheiterter Beziehungen*, Darmstadt 1999; David THOMAS — Alex MALLETT (edd.), *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History III*, 1050–1200, Leiden — Boston 2011.
- 2 Základní životopis Edmond VANSTEENBERGHE, *Le Cardinal Nicolas de Cues 1401–1464. L'action — la pensée*, Paris 1920, přetisky Frankfurt 1963, Genf 1974; nověji Karl JASPERS, *Nikolaus Cusanus*, München 1964; Erich MEUTHEN, *Nikolaus von Kues 1401–1464. Skizze einer Biographie*, Münster 1964, 1985, 1992; literatura k Mikulášovi Kusánskému je víc než rozsáhlá, soupis poskytuje např. Hubert BENZ, *Individualität und Subjektivität. Interpretationstenden-*

ření mezi náboženstvími (*De pace fidei*) a analýze koránu (*Cribratio Alcorani* — doslova „prosívání“),³ ale i v dalších spisech se objevuje myšlenka mírové cesty řešení náboženského konfliktu, který byl tak aktuální ve chvíli dobývání Konstantinopole Turky a jejich vítězného postupu na půdu Evropy. Konfrontace obou náboženství je aktuální i dnes, a jistě právě proto se v poslední době výrazně zvýšil zájem o tuto sféru Kusánova myšlení. Objevila se nová vydání obou spisů v latině i překladech,⁴

zen in der Cusanus-Forschung und das Selbstverständnis des Nikolaus von Kues, Münster 1999; kusánovské bibliografie zveřejňovány v *Mitteilungen und Forschungsbeiträge der Cusanus-Gesellschaft* (roč. 1, 3, 6, 10 a 15 z let 1961–1982), které obsáhly literaturu do roku 1982. Následné roky bibliograficky zachycuje Ulrich OFFERMANN, *Christus — Wahrheit des Denkens. Eine Untersuchung zur Schrift „De docta ignorantia“ des Nikolaus von Kues*, Münster 1991; rozsáhlejší seznamy novější literatury také Karl-Hermann KANDLER, *Nikolaus von Kues. Denker zwischen Mittelalter und Neuzeit*, Göttingen 1995; Kurt FLASCH, *Nicolaus Cusanus*, München 2001, a ve studiích E. Meuthena (viz dále). Encyklopedický přehled kusánovské problematiky poskytuje Morimichi WATANABE, *Nicholas of Cusa: a Companion to his Life and his Times*, edd. Gerald Christianson — Thomas M. Izbicki, Burlington 2011, k islámu s. 51–57. Česká produkce: Pavel FLOSS, *Mikuláš Kusánský. Život a dílo*, Praha 1977; Jan PATOČKA (překlad) — Pavel FLOSS (studie), *Mikuláš Kusánský. Život a dílo renesančního filozofa, matematika a politika*, Praha 2001; František MICHÁLEK BARTOŠ, *Nikolaus von Cues a Komenský*, Česká mysl 37, 1943, s. 59–63; TÝŽ, *Táborský manifest v knihovně německého kardinála*, Kostnické jiskry 39, 1954, č. 33, s. 4; TÝŽ, *Kardinál Kusa a husitský biskup Lupáč*, Kostnické jiskry 46, 1961, č. 35, s. 4; TÝŽ, *Cusanus and the Hussite Bishop M. Lupáč*, *Communio viatorum* 5, 1962, s. 35–46; TÝŽ, *Mikuláš Kusa a husitská revoluce*, *Kostnické jiskry* 49, 1964, č. 27, s. 3; Amedeo MOLNÁR, *Augustinus proti husitům u Cusana*, in: Noemi Rejchrtová (ed.), *Směrování. Pohled do badatelské a literární dílny Amedea Molnára provázený příspěvky domácích i zahraničních historiků a teologů*, Praha 1983, s. 24–25; Blanka ZILYNSKÁ, *Pax fidei Mikuláše Kusánského a quaestio Bohemica*, in: Petr Kreuz — Vojtěch Šustek (edd.), *Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám Doc. PhDr. Rostislava Nového*, Praha 2004, s. 71–99; obsáhlejší partii věnuje působení Kusánského také Alois KRCHŇÁK, *Čechové na basilejském sněmu, Řím 1967*, opravené vydání Svitavy 1997, zvl. s. 114–123; Ivo TRETERA, *Nástin dějin evropského myšlení*, Praha 1996, s. 224–227; František ŠMAHEL, *Husitské Čechy*, Praha 2001, s. 390–391, 457–458 a poznámky; Jan PATOČKA, *Cusanus a Komenský*, *Vesmír* 1953, s. 322–325. Základní informaci poskytne internetová stránka „Cusanus-Gesellschaft“ (Bernkastel-Kues), resp. „Institut f. Cusanusforschung“ (Trevír) na adrese: <http://www.nikolaus-von-kues.de/institution.html> [náhled 7. 1. 2015], resp. www.cusanus-portal.de [náhled 7. 1. 2015], s aktualizovanou bibliografií.

- 3 Edice obou děl: Raymond KLIBANSKY — Hildebrand BASCOUR (edd.), *Nicolai de Cusa Opera omnia iussu et auctoritate Academiae litterarum Heidelbergensis ad codicum fidem edita*, VII, *De pace fidei*, Hamburg 1970; Ludwig HAGEMANN (ed.), *Nicolai de Cusa Opera omnia iussu et auctoritate Academiae litterarum Heidelbergensis ad codicum fidem edita*, VIII, *Cribratio alcorani*, Hamburg 1986.
- 4 Anglický překlad *De pace* přinesli James E. BIECHLER — H. Lawrence BOND (edd.), *Nicholas of Cusa on interreligious Harmony. Text, Concordance and Translation of De pace fidei* (Text and Studies in Religion 55), Lewiston — Queenstown — Lampeter 1990; anglický překlad obou spisů viz Jasper HOPKINS, *Nicholas of Cusa's De pace fidei and Cribratio Alcorani: translation and analysis*, Minneapolis 1990, 1994; edici latinského textu *Cribratio* a fran-

proběhla konference⁵ a vyšla studie v prestižním mezinárodním popularizačním časopise věnovaném středověku i další publikace.⁶

Kusánský oživil ve svých dílech náměty, které byly formulovány již tři sta let před ním, počátkem 12. století, tedy v době, kdy se Malá Asie stala cílem nábožensky motivovaných vojenských tažení.⁷ Předpokladem pro vznik konfrontačního dialogu bylo zpřístupnění základního textu muslimského náboženství — koránu — křesťanskému vzdělanému světu. Překlad koránu objednal známý opat z Cluny Petr Venerabilis (1094–1156). Text převedl do latiny v roce 1143 Robert Ketton z Chesteru. Opat Petr pak také sám napsal kritiku cizí víry.⁸ Tento překlad měl k dispozici také Mikuláš Kusánský, když se pustil do práce na svých dílech.⁹

Řada podnětů pro srovnávání konkurujících si náboženství¹⁰ přišla z druhého místa kontaktu křesťanství s jinověrci — z Iberského poloostrova. Přineslo je dílo

couzský překlad s úvodem obsahuje Hervé PASQUA, *Nicolas de Cues — Le Coran tamisé*, Collection Épiméthée, Paris 2011; nová encyklopedická publikace o Kusánském: Marco BRÖSCH — Walter Andreas EULER — Alexandra GEISLER — Viki RANFF (edd.), *Handbuch Nikolaus von Cues*, Darmstadt 2014.

- 5 Alice KADRI, *Christian-Muslim Dialogue in the Late Middle Ages, 12–14 Oct. 2012, Gettysburg* (Thirteenth Biennial Conference of the American Cusanus Society, se zaměřením na *De pace fidei a Cribratio Alkorani*), dostupné z <http://diwan.hypotheses.org/1037> [náhled 7. 1. 2015]; příspěvky obsáhl sborník Ian Christopher LEVY — Rita GEORGE-TVRTKOVIĆ — Donald F. DUCLOW (edd.), *Nicholas of Cusa and Islam: polemic and dialogue in the Late Middle Ages*, Leiden 2014.
- 6 Walter Andreas EULER, *Cusanus' Auseinandersetzung mit dem Islam*, *Das Mittelalter* 19, 2014, č. 1, s. 72–85; obšírněji TÝŽ, *Unitas et Pax. Religionsvergleich bei Raimundus Lullus und Nikolaus von Cues*, *Religionswissenschaftliche Studien* 15, Altenberge 1990, analýza Kusánského názorů na s. 135–224; nověji Walter Andreas EULER — Tom KERGER (edd.), *Cusanus und der Islam*, Trier 2010. Z dalších titulů např. Knut Martin STÜNKEL, *Una sit religio. Religionsbegriffe und Begriffstopologien bei Cusanus, Lull und Maimonides*, Würzburg 2013; Florian HAMANN, *Wie man Muslime vom Christentum überzeugt. Der mögliche Einfluss Georgs von Trapezunt auf Nikolaus von Cues und Enea Silvio Piccolomini*, in: Thomas Frank — Norbert Winkler (edd.), „Renovatio et unitas“ — Nikolaus von Cues als Reformator. Theorie und Praxis der „reformatio“ im 15. Jahrhundert (Berliner Mittelalter- und Frühneuzeitforschung 13), Göttingen 2012, s. 205–237.
- 7 Křesťansko-islámský dialog už má i svoji textovou antologii: Athina LEXUTT — Detlef METZ (edd.), *Christentum — Islam. Ein Quellenkompendium (8.–21. Jahrhundert)* (Uni-Taschenbücher S, 3225), Köln — Weimar — Wien 2009, ukázky z 15. století na s. 114–161.
- 8 Petr VENERABILIS, *Summa totius haeresis Saracenorum*; T. RATAJ, *České země*, s. 124–125; Erich MEUTHEN, *Der Fall von Konstantinopel und der lateinische Westen*, *Mitteilungen und Forschungsbeiträge der Cusanus-Gesellschaft* 16, 1984, s. 35–60, zde s. 53; W. A. EULER, *Unitas et Pax*, s. 14–18; vady Kettonova překladu vysvětluje L. HAGEMANN, *Christentum contra Islam*, s. 29–36.
- 9 Zmiňuje se o tom v díle *Cribratio Alcorani*, kde uvádí i své další zdroje. Jejich přehled podal např. L. HAGEMANN, *Christentum contra Islam*, s. 71–72; Birgit H. HELANDER, *Nicolaus Cusanus als Wegbereiter auch der heutigen Ökumene*, Uppsala 1993, s. 142–143; Alain DE LIBERA, *Středověká filosofie. Byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie* (Dějiny filosofie 5), Praha 2001, s. 474.
- 10 Následující výklad o tradici viz Ludwig MOHLER, *Schriften des Nikolaus von Cues im Auftrag der Heidelberger Akad. d. Wiss. in deutscher Übersetzung*, Heft 8, Über den Frieden im Glauben,

Jehudy ben Haleviho (cca 1080–1141), který snad jako první formou dialogu reprezentantů tří náboženství (křesťanství, judaismu a islámu) zkoumal přednosti jednoho každého, aby ve svém arabsky psaném textu dal přednost židovství.¹¹ Tento impulz pak využili také autoři křesťanství.

Nechci ale sledovat pronikání znalosti islámu v křesťanském světě, ani ostře polemickou linii křesťanské polemiky. Jde mi o připomenutí linie vedoucí k Mikuláši Kusánskému a jeho mírně odlišnému přístupu k celé otázce.

Touto cestou jako první vykročil Petr Abélard (1079–1142). Jeho *Dialog Filosofova (pohana), Žida a Křesťana* (1141–1142) přichází s myšlenkou trojí formy uctívání jediného (společného) Boha. Postavy se prou, čím víra a životní styl je lepší, v čemž je má rozsoudit mistr Petr, tedy zjevně sám autor *Dialogu*. Abélard tak formuloval myšlenku, k níž se budou vracet i další autoři: ve 13. století ji rozvinul Roger Bacon († po 1292). Podle jeho představy měli původně všichni lidé jedno stejné náboženství; je proto třeba opět se vrátit k jednomu univerzálnímu náboženství. To může být nalezeno a poznáno v křesťanství, bude-li nalezen jeho správný vyšší obsah (smysl).

Také arabští učenci přispěli k vývoji těchto myšlenek. Rovnováž všech náboženství hlásal např. Ibn Ruschd — Averroes (†1198), z jehož sympatizantů či následovníků byl pro myšlenku věroučného dialogu nejdůležitější Raymond Lull/us/ (†1315/1319). V jeho díle (*Liber de gentili et tribus sapientibus*) z roku 1277 vystupuje pohan a tři učenci, zastupující židy, křesťany a saracény (muslimy). Poučují pohana, neznaného takového učení, o Bohu a zmrtvýchvstání, každý ze své pozice. Na závěr by jim pohan rád sdělil, který z výkladů, tedy která víra a zákon mu připadá nejlepší. Učenci však odmítají jeho výrok vyslechnout, protože soudí, že názor si musí vytvořit každý sám podle svého mínění. To je úžasná (moderní) myšlenka, která je však dále překryta následujícími úvahami, jež vycházejí z premisy, že existuje jeden Bůh, a proto by měla existovat také jen jedna víra, která by sjednotila všechny národy v národ jediný. Podle aktérů dialogu je třeba dále mezi sebou disputovat, aby se došlo ke shodě — i to je téměř moderní myšlenka. Lull tak ale spěje k závěru pro středověk tradičnějšímu, když tímto univerzálním náboženstvím má být křesťanství, dobrovolně od všech přijaté.¹²

Raymond Lull byl jednou z významných inspirací pro Mikuláše Kusánského. Přibližující se turecké nebezpečí vyvolalo v 15. století zvýšený zájem o muslimské jinověrce a podnítilo vznik několika teoretických spisů zabývajících se vztahem

Leipzig 1943, úvod s. 18–67; Josef STALLMACH, *Einheit der Religion — Friede unter den Religionen. Zum Ziel der Gedankenführung im Dialog „Der Friede im Glauben“*, Mitteilungen und Forschungsbeiträge der Cusanus-Gesellschaft 16, 1984, s. 61–75, zde s. 65 (jmenuje Lulla a Abélarda); W. A. EULER, *Unitas et Pax*, s. 18–22.

11 Viz například <http://leccos.com/index.php/clanky/jehuda-halevi-ben-semuel> [náhled 7. 1. 2015]; dílo: Kuzari / *Al-Chazarí*, viz Jehuda ben ŠMUEL HA-LEVI, *Kniha argumentů a důkazů ve prospěch opovrhovaného náboženství*, Praha 2013.

12 O něm také E. MEUTHEN, *Der Fall von Konstantinopel*, s. 53; Bruno DECKER, *Nikolaus von Cues und der Friede unter den Religionen*, in: Josef Koch (ed.), *Humanismus, Mystik und Kunst in der Welt des Mittelalters*, Leiden — Köln 1959, s. 94–121; zde s. 115–117 (srovnání Lulla a Cusana); W. A. EULER, *Unitas et Pax*, rozbor Lullova postoje na s. 34–134; L. HAGEMANN, *Christentum contra Islam*, s. 63–67.

křesťanství a islámu. Mezi nejvýznamnější autory v této oblasti patří právě Mikuláš Kusánský. Jeho spisy jsou dobře známy a těžko bych k nim mohla říci něco nového. Na tomto místě bych proto chtěla především připomenout, že do jeho úvah o jednotě náboženství vstoupila i česká otázka — Čech je jednou z postav, na nichž slavný německý filozof předvádí problematiku náboženské rozmanitosti Evropy. Ukážeme si tak jednu stránku zapojení českého prostředí do křesťansko-muslimského dialogu.

Mikuláš Kusánský († 1464) byl velmi úspěšný církevní hodnostář, jehož kariéra odstartovala na koncilu v Basileji, odkud přešel do služeb papeže Evžena IV. a později Pia II. Jako jeho rádce se dost hluboko angažoval v české otázce, o níž se zajímal již od dob basilejských jednání. S problematikou islámu se bezprostředně seznámil za své mise do Konstantinopole, při jednáních o unii s východní církví, a proto byl velmi zasažen zprávami o pádu byzantského centra a počínání muslimů na jeho půdě. Papežem Piem II. byl pověřen přípravou křížové výpravy do Svaté země, která se ale nakonec neuskutečnila. Všechny zmíněné peripetie se promítly do Kusánova učení a spisů, k nimž teď obrátíme pozornost.

Jednou z ústředních myšlenek učení Mikuláše Kusánského je „jednota“ dosažitelná splynutím protiv — *coincidentia oppositorum*. Kusánský aplikoval svoji teorii jednoty protikladů (jednoty v mnohosti) na různé situace a skutečnosti své doby, včetně výkladu církevní ústavy, náboženského uspořádání světa a soužití různých kultů.¹³

Náboženské jednoty mělo být dosaženo nalezením konsenzu mezi různými vyznáními, církvemi a náboženstvími. Hledání takového konsenzu je hlavní myšlenkou spisu *De pace fidei*.¹⁴ Vznikl pod dojmem pádu Konstantinopole v roce 1453 a vypravuje

13 K filozofii Mikuláše Kusánského např. K.-H. KANDLER, *Nikolaus von Kues. Denker zwischen Mittelalter und Neuzeit*, Göttingen 1995; K. H. VOLKMANN-SCHLUCK, *Nicolaus Cusanus. Die Philosophie im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*, Frankfurt am Main 1968; Ernst HOFFMANN, *Nikolaus von Cues. Zwei Vorträge*, Heidelberg 1947; Gerd HEINZ-MOHR — Willehad Paul ECKERT, *Das Werk des Nicolaus Cusanus*, Köln 1981, a další práce uvedené v pozn. 2.

14 Latinská edice viz pozn. 3, německý překlad L. MOHLER, *Schriften des Nikolaus von Cues VIII, Über den Frieden im Glauben*, Leipzig 1943. Nový překlad pořídil Rudolf HAUBST (ed.), *Nikolaus von Kues, Textauswahl in dt. Übersetzung Heft 1: De pace fidei — Der Friede im Glauben*, Trier 1982, 2003. Překlady do dalších jazyků uvádí E. MEUTHEN, *Der Fall von Konstantinopel*, s. 36, p. 6, kde jsou všestranně osvětleny okolnosti vzniku spisu, resp. evropská atmosféra v době pádu Konstantinopole. Nejnovější vydání viz pozn. 4. O spise pojednává bohatá literatura, např. Wolfgang HEINEMANN, *Einheit in Verschiedenheit. Das Konzept eines intellektuellen Religionenfriedens in der Schrift „De pace fidei“ des Nikolaus von Kues* (Wissenschaftliche Abhandlung zur Erlangung der Würde eines Lizienten der Theologie an der Kath.-Theolog. Fak. der Univ. Tübingen, Studien Bd. 10), Altenberge 1987; P. FLOSS, *Mikuláš Kusánský*, s. 140–153; K. JASPERS, *Nikolaus Cusanus*, s. 179–181 a passim; B. DECKER, *Nikolaus von Cues*, passim; J. STALLMACH, *Einheit der Religion — Friede unter den Religionen*, passim, a další příspěvky ze symposia v Trevíru v říjnu 1982: *Der Friede unter den Religionen nach Nikolaus von Kues* (Mitteilungen und Forschungsbeiträge der Cusanus-Gesellschaft 16, 1984). Srov. také Mitteilungen und Forschungsbeiträge der Cusanus-Gesellschaft 9, 1971: *Nikolaus von Kues als Promotor der Oekumene*.

obsah fiktivního snu muže, který si dělá starost o osud křesťanů a v němž lehce poznáme samotného Kusána.¹⁵

Spis je zarámován úvodním popisem scény, která se odehrává v duchovních výšinách, před trůnem Všemohoucího, a méně výrazným závěrem, který vyznívá poněkud do neurčita. Shromáždění zástupců všech národů a náboženství za předsednictví Slova mělo snad být obrazem ideálního všeobecného koncilu usilujícího o jednotu víry — koncilu, jaký zažil Kusa v Basileji a Ferrare-Florencii.¹⁶ Vlastní výklad¹⁷ je podán ve formě dialogu, v němž se střídají zástupci různých národů — mudrcové či filozofové (milovníci moudrosti) — a jim odpovídá nejprve Slovo a následovně apoštolové Petr a Pavel. Kromě Všemohoucího jsou přítomni andělé jako ochránci jednotlivých národů. V průběhu dialogu filozofové jen kladou otázky nebo přitakávají, kdežto hlavní slovo mají uvedení mluvčí zastupující boží Moudrost. Spis tak vyznívá jako systematický, i když jen dílčí výklad křesťanských nauk, s nimiž jsou ostatní seznamováni, a nikoli jako skutečná výměna názorů představitelů různých náboženství. Výklad sleduje čtyři hlavní tematické celky: filozofický úvod pojednává o Bohu, další kapitoly vysvětlují trojiční nauku a christologii, závěrečný rozmanitější celek je věnován ritům, svátostem a zvykům. Úlohou sedmnácti zástupců národů není vysvětlovat vlastní nauky a zvyky a hájit své názory před ostatními, čímž se Kusánovo dílo odlišuje od jeho předchůdce Raymonda Lulla, který nechal jednotlivé postavy vyložit jejich věroučnou pozici. V průběhu děje jsou Kusovi „herci“ poučováni a přesvědčováni, že jediná možná náprava dnešního neutěšeného stavu světa, na nějž si úvodem všichni Bohu stěžovali, spočívá v odstranění náboženské rozmanitosti, která vede k válkám a jiným násilnostem.

Představitelé národů byli vybráni tak, aby tuto rozmanitost reprezentovali. Nekřesťanské názory zastupují Arab, Ind a Žid, kteří poučeně vznášejí námitky z pozic svých náboženství. Vedle nich se pak objevuje Chaldec, Skyt a Tatar, dále Turek a Peršan jako další muslimové sekundující Arabovi. V počtu účastníků rozpravy je inovace dialogové formy — starší autoři si vystačili se třemi až čtyřmi postavami jako zosobněním tří hlavních evropských náboženství. Kusánský situaci „nacionalizuje“, i když se nejedná o etnické vnímání těchto národů — používá je jako herce pro určité typy postojů a lidských dovedností či historických situací.

Základní premisou díla je myšlenka, že popsany špatný stav světa, který byl sice dokonale stvořen, ale lidskou přirozeností se pokazil, protože člověku byla ponechána svoboda rozhodování, může být zlepšen a napraven jedině tak, že se sjednotí úcta k Bohu, že přestanou náboženské třenice. Celý výklad pak směřuje k vysvětlení, jak toho dosáhnout, v čem budou a v čem nebudou problémy.

15 Tomuto spisu jsem se šířeji věnovala ve výše citované práci: B. ZILYNSKÁ, *Pax fidei*.

16 Takto Florian HAMANN, *Koran und Konziliarismus. Anmerkungen zum Verhältnis von Heymericus de Campo und Nikolaus von Kues*, Vivarium 43, 2005, č. 2, s. 275–291, zde s. 280, 288–289; o podobě s říšským sněmem v úvodu k překladu L. MOHLER, *Schriften des Nikolaus von Cues*.

17 Obsah např. W. HEINEMANN, *Einheit in Verschiedenheit*, s. 52–67; B. DECKER, *Nikolaus von Cues*, s. 96–110; K. JASPERS, *Nikolaus Cusanus*, s. 179–181; K.-H. KANDLER, *Nikolaus von Cues*, s. 68–69; P. FLOSS, *Mikuláš Kusánský*, s. 146–147; scénu charakterizuje J. STALLMACH, *Einheit der Religion — Friede unter den Religionen*, s. 65–66.

Autor nejdříve konstatuje, že všechny věřící spojuje víra v Boha, uctívání božskosti v něm (*divinitas*). To je podle něho substancí náboženství, jeho podstatou, která se projevuje vnějškově v ritech, které jsou pouhými akcenciemi. Všichni tedy věří v jednu božskost, ale svoji víru projevují různými vnějšími obřady (*religio una in rituum varietate*). Mikuláš nežádá změnu víry od jednotlivých národů, ale představuje si, že jednoty bude dosaženo tím, že všichni pochopí, co je společným základem jejich náboženství. Při bližším pohledu vidíme, že veškerý výklad směřuje k přesvědčení přítomných, že tato společná víra se má odvíjet na bázi křesťanství, které je mírou pro posouzení ostatních.

Mikulášův spis *De pace fidei* se vedle soužití křesťanů s islámem a dalšími náboženstvími dotkne i existence rozmanitosti a rozporů uvnitř samotného křesťanství. Jednou z postav, která připomíná tento moment, je Bohemus. S ohledem na situaci v českých zemích je symptomatické, že jeho připomínky se týkají eucharistie. Mikuláš Kusánský byl s problematikou husitství dobře obeznámen a byl ochoten vyjít Čechům v něčem vstřícně. Požadoval ovšem od husitů zcela v duchu svého učení o jednotě slib poslušnosti a podřízení autoritě. Jedině za této podmínky bylo pro něho přípustné jednat o nějaké *varietas rituum*.¹⁸

Muslimové hrají ve spisu *De pace fidei* velmi statickou roli a jsou spíše objektem poučování než subjektem přednášejícím vlastní názory. Přístup Mikuláše Kusánského k muslimům a islámu vystupuje daleko markantněji z jeho dalšího díla — *Cribratio Alcorani*.¹⁹ Toto „kritické zkoumání koránu“ vzniklo v roce 1461 jako výsledek vlastního studia koránu poté, co se seznámil s různými polemikami s islámem od starších autorů i jeho současníků.²⁰ Spis ukazuje Mikulášovu solidní znalost koránu na úrovni, jakou umožňoval existující překlad z 12. století.²¹ Zvolil jiný postup než většina dosavadních

18 Postavy Čecha si všiml W. HEINEMANN, *Einheit in Verschiedenheit*, s. 87; B. H. HELANDER, *Nicolaus Cusanus als Wegbereiter*, s. 119 a 127; F. M. BARTOŠ, *Cusanus and the Hussite Bishop M. Lupáč*, s. 40–41 (interpretuje jej jako utrakvistu); podobně také F. ŠMAHEL, *Husitské Čechy*, s. 458; to odmítá P. FLOSS, *Mikuláš Kusánský*, s. 145 a 147. Nejpodrobněji B. ZILYNSKÁ, *Pax fidei*. K bohemikálnímu kontextu Kusánova působení možno s potěšením konstatovat, že v rámci jeho *Opera omnia* byly konečně vydány bohemikální spisy: Stephanus NOTTELMANN — Johannes Gerhardus SENGER (edd.), *Nicolai de Cusa: De usu communionis, Epistulae ad Bohemos, Consilium, Intentio (opusculum dubium)*, (*Opera omnia XV — Opuscula III*, fasc. 1 — *Opuscula Bohemica*), Hamburgi 2014.

19 Latinská edice viz pozn. 3, německý překlad Reinhold GLEI — Ludwig HAGEMANN (edd.), *Nikolaus von Kues — Sichtung des Korans I–III* (Philosophische Bibliothek 420 a-c), Hamburg 1989–1993.

20 K Mikulášovým zdrojům viz pozn. 9. Výklad o *Cribratio* např. A. DE LIBERA, *Středověká filosofie*, s. 474–476; B. H. HELANDER, *Nicolaus Cusanus als Wegbereiter*, s. 141–155; L. HAGEMANN, *Christentum contra Islam*, s. 68–81. Nově je „prosívání koránu“ věnován sborník statí pod redakcí Hervé PASQUA (ed.), *Nicolas de Cues et l'islam* (Philosophes médiévaux 59), Louvain-la-Neuve — Paris — Walpole 2013; W. A. EULER, *Cusanus' Auseinandersetzung*, s. 83–85, zdůrazňuje proměnu situace ve vztazích s muslimy — vrátila se dočasně bojovnost po vítězství křesťanů nad Turky u Bělehradu 1456, to se mělo odrazit i v novém Kusánském spise.

21 L. HAGEMANN, *Christentum contra Islam*, s. 73–78, ukázal čtyři příklady posunu významu pojmů v Kettonově překladu a jejich výklad Kusánským v křesťanském smyslu.

autorů, a to nejen tak, že neužívá hrubých slov zatracujících nepřítele, jak bylo obvyklé v křesťanských polemikách (ostatně obdobnou zdvořilost zachoval i Raymond Lull). Odlišnost spočívá především v tom, že Mohameda nevyvrací, nýbrž obrací argumentaci naruby a svědectvím koránu dokazuje pravdu Evangelia. Při této „*pia interpretatio*“ jsou shody koránu s biblí důkazem její pravdivosti. Tam kde se oba texty rozcházejí, má přednost bible a učení Mohamedovo je prezentováno jako nesprávné (nestoriánské), navíc po Mohamedově smrti zfalšované židy.²² Islám je pro něho pokaženým křesťanstvím, kritizuje jej jako nepůvodní, odvozené učení, které nebylo inspirováno Bohem.

Hlavní pozornost soustředil Mikuláš na učení o sv. Trojici a Kristu jako Synu Božím. To jsou nejproblematictější místa, vyvolávající rozpory mezi křesťanskou naukou a islámem. Kusánus interpretuje slova koránu po svém a verše mluvící o Duchu, Poslu a Zvěsti vykládá jako třetí božskou osobu — Ducha svatého.²³ „Usvědčuje“ tak muslimy z toho, že nepochopili učení vlastního Proroka a že po jejich správném vysvětlení nic nebrání tomu, aby splynuli s křesťanstvím. K tomu má sloužit „*manu-ductio*“ — přivedení muslimů za ruku k poznání a přijetí křesťanské víry, trojiční nauky (*manuductio ad trinitatem*).²⁴ Cílem tedy není pochopit a tolerovat víru druhého, nýbrž přivést jej ke společné víře, víře křesťanské. Mikuláš nevyhlašuje toleranci v moderním smyslu slova, ale hledá cestu k nalezení náboženského smíru na zemi.

Turecké nebezpečí vyvolalo zájem o korán, islám a muslimy u řady autorů (vzpomněme i list papeže Pia II. sultánu Mehmedovi II. z roku 1461 vyzývající ho ke konverzi),²⁵ jejich přístupy byly ale různé, většinou více tradiční, odsuzující. S Kusánským souzní přinejmenším dva autoři, z nichž prvnímu zřejmě vděčí za poučení a prodiskutování daného tématu.²⁶ Byl jím Heymerick da Campo († 1460), s nímž se setkal na univerzitě v Kolíně; posléze oba pobývali na koncilu v Basileji (1432–1435). Zde také Heymerick vytvořil dílo *Disputatio de potestate ecclesiastica* (1433/1434), v němž dost násilně (sylogisticky) využívá mj. výroků koránu k dokazování nadřazenosti koncilu nad papežem. Ačkoli se některé myšlenkové postupy mezi nimi shodují, v tomto bodě Kusánský Heymericka nenásledoval, ač sám také dlouho zastával výrazně konciliaristickou pozici. S dílem přítele ale obeznámen byl, jak dokládá jeho vlastnictví Heymerickova spisu — dnes jediného opisu, dochovaného v knihovně Cusanus-Hospital v Bernkastel-Kues.

Druhou osobou, s níž Kusa sdílel obdobné myšlenky stran islámu, byl Jan ze Segovie († 1458), s nímž si vyměňoval názory v dopisech. Mikuláš mu napsal, že korán je třeba vyložit ve prospěch křesťanství, „nam reperimus in eo talia quae serviunt

22 B. H. HELANDER, *Nicolaus Cusanus als Wegbereiter*, s. 144.

23 Podobně o sv. Trojici jako v *Cribratio Alcorani* také v díle *De visione Dei* (viz B. H. HELANDER, *Nicolaus Cusanus als Wegbereiter*, s. 151).

24 L. HAGEMANN, *Christentum contra Islam*, s. 69–70, 78–80.

25 Kurt FLASCH (ed.), *Der Papst schreibt an den Sultan: Pius II. an Mohamed II. im Jahre 1461*, Basel 2011.

26 F. HAMANN, *Koran und Konziliarismus*, passim, zvláště s. 276 a 279, cituje další literaturu ke vztahu Kusa — Heymerick a dokazuje, že Heymerick nebyl učitelem a pasivním zprostředkovatelem, nýbrž intelektuálním partnerem Kusánského a jeho diskutérem. Z uvedených argumentů nelze jednoznačně říci, kdo komu přinesl poučení, podklady a inspiroval myšlenkou. Ke shodám mezi nimi na str. 288–291.

nobis; et talia quae contrariantur, glosabimus per illa.“ Mikuláš s Janem ze Segovie se shodovali v takto pragmatickém, prokřesťanském výkladu koránu. U Jana se objevila také ještě výrazněji než u Kusána paralela diskuse s husity a s muslimy.²⁷ Společné přesvědčení Kusána a Segovia, že jednání má přednost před válkou, však nedošlo naplnění a samotný Kusánus jako kardinál papeže Pia II. byl nakonec nucen připravovat válečné tažení k potření islámské hrozby.

* * *

Kusánus stojí v řadě autorů uvažujících o víře evropských národů; shoduje se s nimi v konečném vyústění úvah: nejlepším, a jediným možným řešením situace je všeobecné přijetí křesťanství. V čem je Mikuláš originální, to je jeho hluboké ukotvení výkladu ve filozofickém základu.²⁸

Kusánus bývá glorifikován jako předchůdce moderního ekumenismu, příklad rané náboženské tolerance atd. Jeho přístup k jinověrcům však přeci jen nepřekročil práh křesťanského středověku. Jestliže v českém prostředí mluvíme o „toleranci z nutnosti“, mohli bychom v případě Mikuláše Kusánského mluvit s nadsázkou o „toleranci v rámci subordinace“ — církevní prelát nemohl překonat určitý rámec myšlení. Při úvaze o jeho modernosti zaujme, že vlastně jeho inspirátor — Raymond Lull — působí odvážněji přípuštěním tvorby vlastního úsudku poučováním,²⁹ ale ani on nakonec v závěru svých úvah nevybočil z rámce představ křesťanského světa.

Bohemus, který se objevil jako součást míru víry, je figurka, která připomene, že jednotu nenarušuje jen islám, judaismus a jiná vyznání, ale také úchylinky v křesťanském vyznání. Čechy se tak dostávají do širokého kontextu evropského dění. Také Čech se má snažit o „*una religio*“ — jednotné, univerzální náboženství.

Kusánus a ve shodě s ním i Eneáš Piccolomini — Pius II. našli zbraň proti islámu v „*pia interpretatio*“, křesťansky upravené exegezi koránu; když nebylo možné přivést jinověrce ke konverzi silou, bylo třeba použít jejich vlastní víry jako zbraně proti nim.

27 Mikulášův list z 29. prosince 1453 viz Nicolai DE CUSA, *Epistula ad Ioannem de Segobia*, in: Raymundus Klibansky — Hildebrandus Bascour (edd.), *Nicolai de Cusa Opera omnia VII*, Hamburgi 1959, s. XLV–LII, 91–102; E. MEUTHEN, *Der Fall von Konstantinopel*, s. 54, pozn. 88, a s. 58–59; B. DECKER, *Nikolaus von Cues*, s. 112–115; Rudolf HAUBST, *Johannes von Segovia im Gespräch mit Nikolaus von Cues und Jean Germain über die göttliche Dreieinigkeit und ihre Verkündigung vor den Mohammedanern*, *Münchener Theologische Zeitschrift* 2, 1951, s. 115–129; F. HAMANN, *Koran und Konziliarismus*, s. 290; W. A. EULER, *Cusanus Auseinandersetzung*, s. 83, bere uvedenou větu jako důkaz, že Kusánova zkruslená interpretace byla vědomá a ukazuje na vývoj jeho přístupu ke koránu a jeho interpretace; TÝŽ, *Unitas et Pax*, s. 28–32, připomíná Segoviův pokus o nový překlad koránu a jeho širší korespondenční pokusy o získání významných osobností pro mírový dialog s muslimy.

28 Srov. Markus RIEDENAUER, *Pluralität und Rationalität. Die Herausforderung der Vernunft durch religiöse und kulturelle Vielfalt nach Nikolaus Cusanus* (Theologie und Frieden 32), Stuttgart 2007.

29 Kusánský si také netroufl vzít na sebe otevřeně roli arbitra jako Petr Abélard a přenechává tuto úlohu Slovu, resp. jeho průvodcům — sv. Petrovi a Pavlu. Nejzrosáhlejší teologické a filozofické srovnání obou viz W. A. EULER, *Unitas et Pax*, s. 225–273.

RÉSUMÉ:

A dialogue seeking points of contact between Christianity and Islam developed into one of the 15th century highlights in the work of German philosopher Nicholas of Cusa. To acquaint himself with the subject he may have used either a translation of the Koran from the 12th century, or a number of polemical writings and attempts to find a path of reconciliation. The work that played the most important role in the formation of Nicholas's attitude was by Raymond Lull (13th/14th centuries). One of the key ideas in Nicholas of Cusa's teachings is the "union" achieved by the fusion of opposites. He applied his theory of the union of opposites to various matters at the time, including the coexistence of various creeds. The quest for this consensus is the main idea behind *De pace fidei*, which was written under the influence of the fall of Constantinople in 1453 and describes a gathering of representatives from different nations and religions (a General Council), which sought a solution to rectify the situation in the world. This exposition tends towards the belief that a common faith based on Christianity ought to be found. One of the characters whose presence reminds us that Christianity is threatened not only externally by the heterodox, but also internally by disputes among Christians themselves, is *Bohemus*. His input deals with eucharistic issues, which is symptomatic, even though Utraquism among laymen is not mentioned directly. The Muslims play a very static role in *De pace fidei*, more as objects to be learnt from than as subjects with their own views.

A deeper insight into the content of the Koran is provided by *Cribratio Alcorani* (1461), in which Cusa seeks testimony for the truth of the Bible and opposing parties interpret it in a pro-Christian sense (*pia interpretatio*). Hence the objective is not to understand and tolerate the other's religion, but to bring him to a common faith, i.e. Christianity.

At least two other authors go along with Cusa — Heymerick da Campo and John of Segovia, for whom Cusa explained his method of working with the Koran in a letter. Nicholas of Cusa is one of several authors who consider religion among the European nations; he agrees with them in his final analysis: the best and only possible solution to the situation is the general adoption of Christianity. Where Nicolas is unique is in the way his exposition is deeply rooted in philosophy.

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., je odbornou asistentkou na Ústavu českých dějin FF UK Praha. Věnuje se českým středověkým dějinám se zaměřením na církevní dějiny 15. století (blanka.zilynska@ff.cuni.cz).